

ΟΜΙΛΟΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ "ΡΟΠΑΛΟΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ"
ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

Λουκία Δρούλια

Πρακτικά
Επιστημονικού Συμποσίου
Αθήνα, 10-11 Μαΐου 1995

ΜΝΗΜΗ
ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗ

ΑΘΗΝΑ 1997

Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ
ΚΑΙ ΤΟ “ΡΟΠΑΛΟΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ” ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Λουκία Δρούλια

Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ ΚΑΙ ΤΟ "ΡΟΠΑΛΟΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ" ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Λουκία Δρούλια

ΣΕ ΠΡΟΣΦΑΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ —ίσως ήταν και η τελευταία που δημοσίευσε— ο Λέανδρος Βρανούσης, του οποίου τιμούμε σήμερα τη μνήμη και την ανεκτίμητη προσφορά στη νεοελληνική ιστορική επιστήμη, παρουσίασε τὰ σύμβολα που είχε επιλέξει: ο Ρήγας για νὰ δώσει, τὸ στίγμα τῶν πολιτικοῦδεολογικῶν του θέσεων καὶ τῶν ὁραμάτων του.¹ Βαθὺς γνώστης τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, ὁ Βρανούσης, στὴ μελέτη αὐτή, συγκέντρωσε, διερεύνησε καὶ σχολίασε μὲ ἐμβρίθεια, ἀπόρροια πολλῶν προηγουμένων προσεγγίσεων του στὸ θέμα, ὅλη τὴν πληροφόρηση πού μπορούσαν νὰ προσφέρουν τὰ μέχρι σήμερα γνωστά στὴν νεοελληνική ιστοριογραφία στοιχεῖα. Παρέμεινε, ὡστόσο, ὡς αἶτημα τοῦ συγγραφέα ὁ ἐντοπισμὸς τῶν εἰκονογραφικῶν προτύπων πού χρησιμοποίησε ὁ Ρήγας: «Οἱ παραπέρα ἔρυνες γύρω σ' αὐτὸ τὸ θέμα», σημειώνει, «θὰ μᾶς δείξουν κάποτε πού ἀκριβῶς (σὲ ποιά βιβλία ἢ γκαρβούρες τῆς ἐποχῆς) βρῆκε ὁ Ρήγας τὰ εἰκονογραφικὰ πρότυπα τῶν ἀρχαιοελληνικῶν παραστάσεων πού περιβάλλουν τὸν τίτλο τῆς μεγάλης Χάρτας (σκηνὴς ἀπὸ τοὺς Ὀλυμπικοὺς Ἀγῶνες, μιὰ ἀναπαράσταση θυσίας στὸ βωμὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, Ἀμαζονομαχία κ.ἄ.) —εἰκονογραφικὰ πρότυπα πού ἐκεῖνος ἀσφαλῶς τὰ διάλεξε...». Καὶ καταλήγει στὸν συλλογισμό πὼς «Ὅταν ἐπισημάνουμε ποιά ἀκριβῶς ἦταν τὰ εἰκονογραφικὰ πρότυπα πού εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ Ρήγας, ἴσως νὰ βροῦμε ἐκεῖ μέσα καὶ κάτι σχετιζόμενο εἰδικώτερα μὲ τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους».²

Εἶναι φυσικὰ γνωστὸ ὅτι τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους ἦταν τὸ σύμβολο πού διάλεξε ὡς ἐμβλημα ὁ Ρήγας· τὸ εἶχε, καθὼς ἀποδεικνύεται, τυπώσει ὡς ξυλογραφία στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπαναστατικοῦ του ἐντύπου *Νέα*

1. Λ. Βρανούσης, «Ἡ σημεῖα, τὸ ἔθνος-ῆμο καὶ ἡ σφραγίδα τῆς "Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας" τοῦ Ρήγα», *Δελτίον Ἑραλδικῆς καὶ Γενεαλογικῆς Ἑταιρίας Ἑλλάδος*, ἀρ. 8. *Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Συμποσίου Γενεαλογικῆς καὶ Ἑραλδικῆς Ἐπιστήμης* (24-26 Νοεμβρίου 1986), Ἀθήνα 1992, σ. 347-388.

2. Αὐτ., σ. 365, 367.

πολιτική διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομοτοδανίας πού, ὅμως, δὲν διασώθηκε παρὰ μόνο σὲ χειρόγραφη μορφή, σὲ ἀντίγραφα ἢ μεταφράσεις.³ Τὸ ρόπαλο παριστάνεται ἐδῶ σὲ ὀριζόντια θέση, ἀπὸ ἐπάνω του φέρεται τρεῖς σταυρούς καὶ στὸ ἐσωτερικὸ του τὴν ἐπιγραφή 'Ελευθερία - 'Ισοτιμία - 'Αδελφότης, ἐνῶ στὴν ἐξωτερικὴ περιφέρεια σημειώνεται ἡ ἐπιγραφή 'Υπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς πατρίδος.⁴ Τὸ ἔμβλημα αὐτὸ ὅριζε ὁ Ρήγας ὅτι ἦσαν «ἡ σημαία⁵ ὅπου βάνεται εἰς τὰ μεταίρνια καὶ παντιέρες τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας». Στὸ ἴδιο Παράρτημα τοῦ Συντάγματος, τὸ ὅριζε ἐπίσης ὡς ὑποχρεωτικὸ σῆμα, τὸ ὁποῖο ἔπρεπε νὰ φοροῦν ὅλοι οἱ πολῖτες. Κατὰ τὸν Βρανούση, τὸ σχετικὸ ἄρθρο: «Κάθε Ἕλλην καὶ Ἑλληνίς, ὁμοίως καὶ κάθε κάτοικος τῆς Δημοκρατίας ταύτης, πρέπει νὰ φορῇ εἰς τὴν περικεφαλαίαν του ἢ εἰς τὴν σκούφιαν του ἐν παρόμοιον ρόπαλον, καθὼς εἶναι εἰς τὴν ἀρχήν, γραμμένον ἢ κεντημένον εἰς ἄσπρον πανί, ἢ ἄς εἶναι καὶ ἀπὸ πάφιλον. Τοῦτο εἶναι τὸ σημεῖον τοῦ νὰ γνωρίζωνται οἱ ἐλεύθεροι δημοκράται καὶ ἰσότιμοι ἀδελφοί»,⁶ ἀποτελεῖ, μὲ κάποιες παραλλαγές, μετάφραση τῶν ἀντίστοιχων γαλλικῶν διατάξεων πού εἶχαν ἐπιβάλει τὴν τρίχρωμη κοκάρδα.⁷

Ἀλλὰ τί ἀκριβῶς συμβολίζει γιὰ τὸν Ρήγα τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους, τὸ ὁποῖο ἐπέλεξε ὡς ἐθνόσημο; Στὸ Παράρτημα τοῦ Συντάγματος δὲν δίνει καμιά σχετικὴ ἐξήγηση, ὅπως εἶχε κάνει γιὰ τὰ τρία χρώματα τῆς σημαίας του.⁸ Γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ὁ Βρανούσης

3. Αὐτ., σ. 351.

4. Αὐτ., σ. 357 κ.ε.

5. Ὅπως διευκρινίζει καὶ ὁ Βρανούσης, ἡ λ. «σημαία» χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Ρήγα στὴν σημασία τοῦ ἐμβλήματος, «αὐτὸ πού λέμε σήμερα ἐθνόσημο», δ.π., σ. 357 καὶ σημ. 12.

6. Αὐτ.

7. Ὁ Βρανούσης (δ.π., σ. 368) ἀμφισβητεῖ τὴν ἀκρίβεια τῆς περιγραφῆς πού διασώζει ὁ Ἰωάννης Φιλῆμων, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, Νάυπλιο 1834, σ. 91, σημ. β', πῶς ὁ Ρήγας «ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ μέλλοντος Κινήματος ἔφερε καὶ Σφραγίδα Ἑθνικὴν, σημειώνουσαν τρία Ρόπαλα, φέροντα τὸ καθὲν ἀνὰ τρία σημεία τοῦ Σταυροῦ» καὶ στὴν περιφέρειά της τὴν ἐπιγραφή: 'Υπὲρ Πίστews, Πατρίδος, Νόμων καὶ Ἑλευθερίας.

8. Πρβ. Βρανούσης, δ.π., σ. 354: «—Τὸ κόκκινον σημαίνει τὴν αὐτοκρατορικὴν πορφύραν καὶ αὐτεξουσιότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Τὸ ἐμεταχειρίζοντο οἱ προπάτορές μας ὡς ἐνδυμα τοῦ πολέμου, θέλοντες νὰ μὴ φαίνωνται αἱ πληγαὶ ὅπου ἔτρεχον αἷμα, διὰ τὰ μὴ δειλιῶσιν οἱ στρατιῶται. —Τὸ ἄσπρον σημαίνει τὴν ἀθωότητα τῆς δικαίας ἡμῶν ἀφορμῆς κατὰ τῆς Τυραννίας.— Τὸ μαῦρον σημαίνει τὸν ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ Ἑλευθερίας ἡμῶν θάνατον...».

μᾶς παραπέμπει στην Χάρτα που τυπώθηκε τὸ 1797 καὶ στὴν ἐπεξήγηση ποὺ δίνεται ἐκεῖ. Στὴν Χάρτα ὁ Ἡρακλῆς ἐμφανίζεται σὲ μιὰ εἰκόνα Ἀμαζονομαχίας καὶ ἔνδεκα φορές σὲ ἀπεικονίσεις ἀρχαίων νομισμάτων. Τὸ ρόπαλο, ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τίς παραστάσεις του μὲ τὸν Ἡρακλῆ πέντε φορές —μία στὴν Ἀμαζονομαχία καὶ τέσσερις σὲ ἀπεικονίσεις νομισμάτων— ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλους συνδυασμούς: σὲ νομίσματα τρεῖς φορές (τὴ μιὰ φορὰ τοποθετημένο ὀριζόντια, θυμίζοντας τὸ ἐμβλημα τοῦ Ρήγα), καὶ τὸ σημαντικότερο, χρησιμοποιεῖται ὡς αὐτοτελὲς σύμβολο πάνων στὸν ἱστοριογεωγραφικὸ αὐτὸ χάρτη.⁹ Σύμφωνα μὲ τὴν *Ἐξήγησι τῶν ἐν τῷ χάρτι σημείων*, τὸ ρόπαλο συμβολίζει τὴν *Ἑλληνικὴ δύναμι*, ὅπως λόγου χάρις ἡ σάγαρις (ἓνας ἀμφίστομος πέλεκυς στὴν ἄκρη ἑνὸς κοντοῦ δόρατος) συμβολίζει τὴν περσικὴ δύναμη. Τὰ σύμβολα αὐτὰ τοποθετοῦνται πάνων στὴν Χάρτα κοντὰ σὲ τοπωνύμια γνωστὰ στὴν ἱστορία ἀπὸ τίς μάχες ἀνάμεσα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ τοὺς Πέρσες. Τὸ ρόπαλο χρησιμοποιεῖται ἀκόμα ὡς σύμβολο στὸν κατάλογο τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἱστορίας ποὺ παραθέτει ὁ Ρήγας: ἐδῶ μπαίνει πρὶν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐνῶ πρὶν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν χριστιανῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Βυζαντίου σημειώνεται ἓνας σταυρὸς καὶ μπρὸς ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων ἡ ἡμισέληνος.

Ἀλλὰ πράγματι ἀντιπροσωπεύει τὸ ρόπαλο τοῦ Ρήγα μόνον τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ δύναμη σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὴν περσικὴ ἢ φορτίζεται καὶ μὲ ἄλλους συμβολισμούς; Ὁ Βρανούσης, ἀναζητώντας τίς πηγές ἀπὸ ποὺ ἐμπνεύσθηκε ὁ Ρήγας τὴν ἐξεικόνιση τοῦ Ροπάλου, θὰ περιγράψει τίς ἀπεικονίσεις του στὴ μεγάλη Χάρτα τῆς Ἑλλάδας προσθέτοντας ταυτόχρονα ὅτι πολλὰ νομίσματα τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἰδιαίτερα τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας, ἔφεραν τὴν παράσταση τοῦ Ἡρακλῆ στὴ μιὰ ὀψὲς καὶ τοῦ ροπάλου στὴν ἄλλη, γεγονὸς ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ Ρήγας εἶχε, ἢ μποροῦσε νὰ ἔχει, ὑπόψιν του πολλὰς εἰκονογραφικὰς παραστάσεις ἀπὸ ποὺ νὰ ἀντλήσει τὴν ἐμπνευσή του.¹⁰ Ἐννοεῖ, φυσικὰ, εἰκονογραφικὰς πα-

9. Βλ. ἀναλυτικὸν κατάλογο τῶν νομισμάτων στοῦ Γ. Λαίου, «Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα», *ΔΙΕΚΕ* 14 (1960) 253-275.

10. Α. Βρανούσης, ὁ.π., σ. 383. Γενικότερα, γιὰ τίς παραστάσεις ἀρχαίων θεμάτων ποὺ εἶχε ὁ Ρήγας ὑπόψιν του, βλ. τὴν ἐργασία τῆς Ὁλγας Γκράτζιου, «Τὸ μόνόφυλλο τοῦ Ρήγα τοῦ 1797. Παρατηρήσεις στὴ νεοελληνικὴ εἰκονογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», *Μνήμων* 8 (1980-82) 130-149. Ἐντοπίζονται ἐδῶ τὰ εἰκονιστικὰ πρότυπα ποὺ ἀκολούθησε ὁ Ρήγας γιὰ τὴ σύνθεση τῆς εἰκονογραφίας αὐτῆς, πρότυπα ποὺ ὀδηγοῦν, μέσω χαρακτηριστῶν ἔργων, στὴ μεγάλη ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ'.

ραστάσεις από την ελληνική αρχαιότητα, όπου ο 'Ηρακλής και οι άθλοι του αποτελούν πολύ συχνά θέμα εικαστικής και λογοτεχνικής αναφοράς. Ταυτόχρονα, ως προς τον 'Ηρακλή και το ρόπαλο, σημειώνει ότι είναι φανερό πώς συμβολίζουν «την αδάμαστη άλκη των 'Ελλήνων και την ίδια την 'Ελλάδα, ενώ η ασιάτισσα 'Αμαζόνα, που έχει τραπεί σε φυγή, και ο λογοφόρος διπλός πέλεκυς των Περσών, τον όποιο κρατάει στο δεξί της χέρι, συμβολίζουν την 'Ασία. Σύμβολα και άλληγορίες», καθώς σημειώνει, «μέ πολύ εύγλωττο τό έθνεργετικό τους μήνυμα».¹¹

Κρατάμε, λοιπόν, τό έθνεργετικό μήνυμα που προσφέρει κατ' αρχάς τό Ρόπαλον του 'Ηρακλέους, τό σύμβολο αυτό της «ελληνικής άλκης, της ίδιας της 'Ελλάδας», στη σύγκρουσή της με την 'Ασία, με την 'Οθωμανική αυτοκρατορία στη μεταγενέστερη αυτή εποχή. Συχνά συναντάμε, άλλωστε, αυτήν την παραβολή: να άποκαλούνται Πέρσες οι 'Οθωμανοί Τούρκοι, ουσιαστικά να ταυτίζονται στίς συνειδήσεις οι άσιατικοί αυτοί αντίπαλοι του έλληνισμού. 'Ωστόσο δέν πρέπει να ξεχνάμε ότι τό Ρόπαλον του 'Ηρακλέους δέν εκπροσωπεί μόνο τους 'Ελληνες: κάθε «κάτοικος της Δημοκρατίας αυτής» πρέπει, όπως είδαμε παραπάνω, να φορέι τό σήμα. Με αυτήν την έννοια τό ρόπαλο άποτελεί σύμβολο μιάς ευρύτερης κοινότητας ανθρώπων, των κατοίκων της Δημοκρατίας, της 'Ελληνικής Δημοκρατίας, είτε πρόκειται για 'Ελληνες, για Βουλγάρους, για 'Αλβανούς, Βλάχους, 'Αρμένηδες, Τούρκους ή για κάθε άλλο γένος που συναποτελούν τον «αυτοκράτορα», τον αυτεξούσιο, δηλαδή, λαό για τον όποιο τό ριζοσπαστικό κίνημα του Ρήγα οργανώνει την άπελευθέρωση από τον τυραννικό ζυγό και προετοιμάζει την Πολιτική του Διοίκηση σύμφωνα με τά Δίκαια του 'Ανθρώπου.

Φυσικά δέν γνωρίζουμε αν ό Ρήγας είχε αυτόν τον προβληματισμό. Αυτό, όμως, που γνωρίζουμε με άσφάλεια είναι ότι, δραματιζόμενος μία φιλελεύθερη κοινωνία, καταστρώνει τά επαναστατικά και άπελευθερωτικά του σχέδια έχοντας ως πρότυπα, πέρα από τό πολιτικοϊδεολογικό περιεχόμενο του ριζοσπαστικού Διαφωτισμού, την οργάνωση της Δημοκρατικής Γαλλίας που βγήκε μέσα από την μεγάλη 'Επανάσταση: έννοούμε τά γαλλικά Συντάγματα του 1793 και του 1795 και ακόμα τά νέα γαλλικά σύμβολα, την τρίχρωμη σημαία και την τρίχρωμη κοκάρδα. 'Αν, όμως, για τη σημαία του επηρεάζεται απόλυτα από τη γαλλική —και άλλες άλλωστε νεοσύστατες δημοκρατίες μιμήθηκαν τότε την τριχρωμία της γαλλικής σημαίας, ή όποία άντικατέστησε τη λευκή στίς 21 'Οκτω-

11. Βρανούσης, *ό.π.*, σ. 364.

βρίου 1790—, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὸ σῆμα ποὺ ἔπρεπε νὰ φοροῦν οἱ κάτοικοι τῆς Δημοκρατίας γιὰ νὰ «γνωρίζονται οἱ ἐλεύθεροι πολῖται καὶ ἰσότημοι ἀδελφοί». ¹² Γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ, ὅπως εἴπαμε, ὁ Ρήγας ἐπιλέγει τὸ Ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους. Πῶς, ὅμως, ὀδηγεῖται σ' αὐτὴν τὴν ἐπιλογή; Εἶναι δική του πρωτότυπη σκέψη, συμφυῆς μὲ τὸν πόθο του νὰ διασυνδέσει τὸν νεότερο ἑλληνισμὸ μὲ τοὺς ἀρχαίους προγόνους, νὰ ἐπαναφέρει δηλαδὴ στὴ μνήμη τῶν νεότερων τὸ ἀρχαῖο κλέος· προσπάθεια ποὺ ἀναδύεται τόσο ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα του καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὶς παραστάσεις μὲ τὶς ὁποῖες ἐμπλούτισε τὴ μεγάλη Χάρτα ἢ ἀκόμα τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ποὺ τύπωσε; Φυσικὸ εἶναι ἡ σκέψη μας νὰ ὀδηγηθεῖ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Ὡστόσο, σ' ἓνα κλίμα τόσο βαθιὰ φορτισμένο ἀπὸ τὴ μεγάλη γαλλικὴ «μεταβολή», θὰ ἦταν ἐξίσου φυσικὸ νὰ ἀναζητηθεῖ καὶ σ' ἐκεῖνο τὸ περιβάλλον καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐμβλήματος τὸ πρότυπο, τὸ ὁποῖο νὰ συνδέει ἐνδεχομένως πολλαπλὲς τάσεις, πολλαπλοὺς συμβολισμοὺς.

Μιὰ συστηματικὴ ἐρευνα στὸ χῶρο τῶν συμβόλων τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰῶνα μᾶς φέρνει κατευθεῖαν στὸν Ἡρακλῆ καὶ τὸ ρόπαλό του. Θέμα ποὺ χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα στὴ Δύση ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση ὡς τὸν 20ῦ αἰῶνα, ὁ Ἡρακλῆς καὶ οἱ ἄθλοι του ἀποτελέσαν ἐμπνευση τῆς μεγάλης τέχνης, ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἀποτυπώθηκαν ἐπανειλημμένα σὲ μετάλλια, σὲ σήματα, σὲ νομίσματα καὶ σὲ σφραγίδες. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ παρακολουθήσει κανεὶς στὶς ἀποτυπώσεις αὐτὲς τὴν πολυσημία τῶν παραστάσεων τοῦ Ἡρακλῆ· οἱ ἐκάστοτε συμβολισμοὶ τοὺς γίνονται κατανοητοὶ ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἢ τὰ γεγονότα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται μὲ τὴν ἐπιβοήθεια, ὥστόσο, τῶν λέξεων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ποὺ χάράσσονταν στὴν περιφέρεια.

Ὁ μῦθος τοῦ ἥρωα προσφερόταν γιὰ ἀλληγορικὲς παραστάσεις, ἀφοῦ παρουσιάζεται ὡς ὁ νικητὴς τοῦ κακοῦ, ἐκεῖνος ποὺ μὲ πολλὲς ταλαιπωρίες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ῥώμη καὶ τὸ θάρρος του κατατροπώνει τὶς δυνάμεις τοῦ κακοῦ ἐξυπηρετώντας τὰ δίκαια αἰτήματα, δαμάζει τὴν φύση ὑπο-

12. Ἡ ἐπαναστατικὴ κοκάρδα καὶ ἡ γαλλικὴ σημαία πῆραν τὰ χρώματά τους ἀπὸ τὸ λευκὸ τῆς βασιλικῆς σημαίας καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἐρυθρὸ καὶ τὸ κυανὸ τῆς πόλης τοῦ Παρισιῦ. Θυμίζουμε ἐπίσης ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ἀργότερα, στὶς 15 frimaire an VII (5 Δεκεμβρίου 1798), ἡ ἡμερησία *Moniteur*, τὸ Συμβούλιο τῶν Πεντακοσίων ἀντιμετώπιζε τὴ δυνατότητα νὰ τιμωροῦνται ὅσοι [Γάλλοι] δὲν φοροῦσαν τὴν [τρίχρωμη] ἐθνικὴ κοκάρδα ἐνῶ, ἀντίθετα, νὰ ἀπαγορεύεται νὰ τὴν φοροῦν οἱ ἐξένοι, βλ. σχετικὰ Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, University of California Press, 1984, σ. 81.

χρεώνοντάς την να εξυπηρετεί τὸν ἄνθρωπο καὶ φθάνει νὰ καταλάβει, ὡς ἡμίθεος, μιὰ θέση στὸ πάνθειον τῆς ἀθανασίας. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις τὸν παρουσιάζουν καὶ ὡς ἄνθρωπο τοῦ διαλόγου μὲ εὐρεία καλλιέργεια καὶ ὡς μουσαγέτη· φθάνει, μάλιστα, νὰ παραλληλιστεῖ μὲ τὸν Χριστό.¹³ Φυσικά δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ὁ Θηβαῖος Ἡρακλῆς καὶ τὸ ρόπαλό του δὲν ἀνήκουν ἀποκλειστικά στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία. Ὁ μῦθος καὶ ἡ λατρεία του κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦταν πολὺ διαδεδομένα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση, ὅπου συχνὰ συγχωνεύθηκαν μὲ τοπικοὺς μῦθους καὶ θεοὺς. Ὁ Ἡρακλῆς, λόγου χάρι, θεωρήθηκε πατέρας τοῦ Κέλτου, τοῦ γενάρχη τῶν Κελτῶν,¹⁴ ἐνῶ στὴ Γαλλία σὲ ὅλη τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μετέπειτα εἶναι παρὼν ὁ «γαλατικός» Ἡρακλῆς ἢ *Heroule gaulois*, ὅπως ὀνομάζεται ὁ ἥρωας, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν παρουσία του στὴ Γαλλία.¹⁵ Ὅμως ἐδῶ, στὴ σύντομη αὐτὴ ἀναδρομὴ, δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε ἀναλυτικὰ σὲ ὅλες τὶς μαρτυρίες πού στοιχειοθετοῦν αὐτὴν τὴν παρουσία. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνο ἡ μεταγενέστερη δεξιωσὶς του καὶ οἱ προσαρμογὲς κάθε φορὰ στὶς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς.

Ὁ Ἡρακλῆς ἦδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς Ἀναγέννησης χρησιμοποιοῦντο ὡς κατὰλληλο ὑπόδειγμα γιὰ τοὺς κατέχοντες ἐξουσία ἡγεμόνες καὶ τὸ ρόπαλό του ἦταν σύμβολο τῆς δύναμης καὶ τῆς ἐξουσίας. Ἐτσι, καθὼς ἔχει κιόλας διαπιστωθεῖ,¹⁶ ἐπιβιώνει ἡ ἀρχαίᾳ παράδοση. Μόνο πὺὸ ὁ συσχετισμὸς ἄλλαξε κάθε φορὰ, ἀνάλογα μὲ τὶς καταστάσεις, τὰ ἱστορικά

13. J.-B. Gaignebet, «Essai sur le cheminement d'Hercule au cours de l'histoire de France», *Provence historique* 99 (1975) 119, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ γάλλος ποιητὴς τοῦ 16ου αἰ. Ronsard βρίσκει ὅτι ὑπάρχουν 18 κυπλητὲς ὁμοιώτητες ἀνάμεσα στὸν Ἡρακλῆ καὶ τὸν Χριστό. Ἐτσι μπορεῖ νὰ μιλήσει κανεὶς στὴν Ἀναγέννηση γιὰ ἓναν Ἡρακλῆ χριστιανό.

14. *Αὐτ.*, σ. 114.

15. Τὸ θέμα τοῦ Ἡρακλῆ γενικότερα, ἀλλὰ καὶ τῶν συμβολισμῶν του στὰ μεταγενέστερα χρόνια, ἀπασχολεῖ ὁλοένα καὶ περισσότερο τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ ἀκόλουθο πρόσφατο ἔργο πὺὸ ἀποτυπώνει τὴν ὅλη πορεία τοῦ Ἡρακλῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς τὶς μέρες μας καὶ πὺὸ ἀπαρτίζεται ἀπὸ σχετικὲς μελέτες καὶ εἰδολογικὴ καὶ χρονολογικὴ καταγραφή τῶν λογοτεχνικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ εἰκαστικῶν ἔργων πὺὸ ἀφοροῦν στὸν ἡμίθεο ἥρωα: *Herakles / Herkules*, hrsg. von Ralph Ktuy und Stephen Oettermann, in Verbindung mit Karl Riha und Carsten Zelle, Basel-Frankfurt am Main, Stroemfeld / Roter Stern, 1994, τ. 1: *Metamorphosen des Heros in ihrer medialen Vielfalt*, τ. 2: *Medienhistorisches Aufriß Repertorium zur intermedialen Stoff- und Motivgeschichte*.

16. J. Jacquot, «Hercule aux revers de médailles et de jetons de la Renaissance au début du XIXe siècle», *Revue belge de numismatique* CXVII (1971) 247.

γεγονότα και τὰ πρόσωπα, ὅπως αὐτὰ τὰ ἴδια ἤθελαν νὰ παρουσιάσουν τὴν εἰκόνα τους, εἴτε ὅπως τὰ σηματοδοτοῦσε ἡ κοινὴ συνείδηση. "Ἀλλαξε, βέβαια, καὶ ἡ παράσταση τοῦ 'Ηρακλῆ. "Ἄλλοτε χρησιμοποιόταν κάποιο ἀπὸ τὰ ἐπεισόδια τῆς ζωῆς του καί, ἄλλοτε, ἓνα ἢ περισσότερα ἀπὸ τὰ σύμβολά του.¹⁷ Εἰδικότερα, ὁ ἄθλος τοῦ 'Ηρακλῆ γιὰ νὰ ἐξοντώσει τὴν Λερναία "Υδρα φορτίζεται καὶ ἐρμηνεύεται μὲ ποικίλους τρόπους, ἀφοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων θεωρεῖται ἡ ἰδανικὴ παράσταση γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸν ἀνθρώπινο ἀγῶνα σὲ πολλὰ ἐπίπεδα: τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκείας, τῆς πολιτικῆς, τοῦ πολέμου. Μάλιστα ἡ παράσταση αὐτὴ ἀποτελέσει προσφιλὲς θέμα στοὺς θρησκευτικούς πολέμους τῆς Γαλλίας¹⁸ σὲ ἀναμνηστικὸ μετᾶλλο γιὰ τὴ νύκτα τοῦ 'Αγίου Βαρθολομαίου ἐμφανίζεται ὁ Κάρολος Θ' ὡς 'Ηρακλῆς μὲ τὴ λεοντὴ καὶ τὸ ρόπαλο, ἔτοιμος νὰ κτυπήσει τὴν "Υδρα μὲ τέσσερα μόνο κεφάλια, τοὺς τέσσερις δηλαδὴ προτεστάντες ἡγέτες ποὺ δολοφονήθηκαν.¹⁸

Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ἀπὸ νωρὶς θὰ χρησιμοποιήσουν τὶς παραστάσεις τοῦ 'Ηρακλῆ ἢ τὰ σύμβολά του γιὰ νὰ ἐξεικονίσουν τὴν ἐξουσία καὶ τὴ σοφία τους, ἐνῶ συχνά, ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰώνα, οἱ ποιητὲς τοὺς ἐξυμνοῦν παραλληλίζοντάς τους μὲ τὸν ἀρχαῖο ἥρωα. Ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἂς ἀναφερθεῖ ἡ βασιλεία τοῦ 'Ερρίκου Δ' (1589-1610) ποὺ διακρίνεται γιὰ τὴν ἔντονη παρουσία τοῦ 'Ηρακλῆ καὶ τῶν συμβόλων του σὲ μνημεῖα, σὲ ἀπεικονίσεις τοῦ βασιλέα, σὲ προσωπογραφίες καὶ μετᾶλλια. Σημαντικὴ παρουσία ἔχει εἰδικότερα τὸ ρόπαλο τοῦ 'Ηρακλῆ· σύμφωνα μὲ τὸν ἐπικῆδειο λόγο τοῦ Père André Valladier στὸν 'Ερρίκο Δ',¹⁹ «δὲν ὑπῆρχε τίποτε πὺδ κοινὸ ἀπὸ τὸ ρόπαλο τοῦ 'Ηρακλῆ, ζωγραφισμένο στὶς πινακοθῆκες του, κεντημένο στοὺς χιτῶνες τῶν φρουρῶν του, χαραγμένο στὰ μετᾶλλιά του, διακοσμημένο μὲ σμάλτο στὰ ὅπλα, ὅπως ὁ Μέγας 'Αλέξανδρος ἐμμεῖτο ὅσο μπορούσε τὸν μεγάλο 'Ηρακλῆ».

"Ἐνα ἄλλο παράδειγμα, ποὺ ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ, εἶναι τοῦ Λουδο-

17. Αὐτ., σ. 244, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὰ πὺδ συχνὰ ἀπεικονιζόμενα ἐπεισόδια στὰ γαλλικὰ μετᾶλλια καὶ νομίσματα ἦταν ὁ 'Ηρακλῆς βρέφος ποὺ πίνει τὰ δύο φίδια, ἡ ἐξόντωση τῆς Λερναίας "Υδρας, τὸ νίκησιμο τοῦ 'Ανταίου καὶ ὁ 'Ηρακλῆς μὲ τὸν "Ατλαντα. Σύμβολο τοῦ 'Ηρακλῆ πλὴν τοῦ ροπαλοῦ ἦταν ἡ λεοντή.

18. Αὐτ., σ. 249.

19. *Harangue funèbre de Henry le Grand, quatrieme de ce nom, très invincible et incomparable Roy de France...*, Paris 1610, βλ. τὸ χωρίο στῆς J. Jacquiot, ὁ.π., σ. 262: «qui n'avoit rien de plus commun que la massue d'Hercules, dépeinte en ses galeries, brodées aux hocquettons de ses gardes, gravées en ses médailles, esmaillées sur ses armes, comme le grand Alexandre imitoit tant qu'il pouvoit le grand Héraclès».

βίκου ΙΔ'. Στην περίπτωση αυτή ο βασιλιάς δεν αρκείται να παραλληλιστεί με τον 'Ηρακλή· επιδιώκει να δείξει την υπεροχή του. Αυτό φανερώνει η επιγραφή ERIT HERCULE MAIOR στο σχετικό μετάλλιο του 1648, μετά τη συνθήκη ειρήνης του Münster, όπου εμφανίζεται ο Λουδοβίκος νικητής ως 'Ηρακλής με τη λεοντή και το ρόπαλο στο άνασχηκωμένο δεξιό χέρι, ενώ με το πόδι του καταβάλλει την ύδρα. Δεν χρειάζεται να απαριθμήσουμε άλλα παραδείγματα. Έχει γίνει ως εδώ φανερό ότι η παράσταση του 'Ηρακλή συμβολίζει δια μέσου των αιώνων την εξουσία και τις αρετές των ηγεμόνων. Όμως, καθώς αλλάζουν οι καιροί, οι ιδέες και οι νοοτροπίες, αλλάζουν και τα σύμβολα ή τα ίδια σύμβολα χρησιμοποιούνται σε διαφορετικούς συνδυασμούς, όποτε και παρουσιάζουν διαφορετικές σηματοδοτήσεις. Στον αιώνα του Διαφωτισμού ο συμβολισμός του πολέμου και της δύναμης δεν αποτελεί πια κυρίαρχο ιδανικό, ούτε για τον βασιλιά της Γαλλίας· βρίσκουμε τότε την παράσταση του Λουδοβίκου Ιε', περιτριγυρισμένου από την 'Ηδύτητα, την καλή Πίστη, τη Δικαιοσύνη και την 'Αγαθοεργία, ενώ η 'Αποκοιμισμένη Δύναμη και η 'Αγάπη της Ειρήνης άλυσσοδένουν τον 'Ηρακλή, δηλαδή τον Πόλεμο.²⁰ Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με πολύ πρόσφατες μελέτες, έχειδειχθεί ότι ο 'Ηρακλής και τα σύμβολά του δεν έπαψαν ποτέ να συμβολίζουν την εξουσία, μόνο που δεν περιορίζονταν αποκλειστικά πια στο συμβολισμό της βασιλικής εξουσίας. Γενικεύοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο 'Ηρακλής εξακολουθεί να συμβολίζει την εξουσία, όποια και αν είναι αυτή.

Στην περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης οι ποικίλες εναλλαγές εξουσίας και κυρίαρχης ιδεολογίας, με τις πολύ λεπτές, κάθε φορά, αποχρώσεις τους, βρίσκουν και την ανάλογη εικαστική τους έκφραση. Όπως έχει επισημάνει ο Jean Starobinski, «οι επαναστάσεις δεν έπινουν άμέσως την εικαστική τους γλώσσα. Χρησιμοποιούν για αρκετό καιρό ακόμα μορφές που κληρονομούν από τα παλιά, την ίδια στιγμή ακριβώς που επιθυμούν να κηρύξουν την κατάπτωση του παλαιού κόσμου».²¹ Την πορεία του «επαναστατικού» 'Ηρακλή ή των διαδοχικών μεταβολών της Επανάστασης, μέσα από την έμβληματική παράσταση του 'Ηρακλή και του ροπαλού του ως την τελική τους ταύτιση με την νέα έννοια του λαού και της δύναμής του, μπορούμε να παρακολουθήσουμε ανάγλυφα σε χαλκο-

20. Jean-Charles Benzaken, «Hercule dans la Révolution française (1789-1799) ou les "Nouveaux travaux d'Hercule"», στον τόμο *Les Images de la Révolution Française*, Volume présenté par Michel Vovelle, Publications de la Sorbonne, 1988, σ. 203.

21. 1789. *Les emblèmes de la raison*, Flammarion, 1976, σ. 6.

Εικ. 1. «Ἡ Ἐλευθερία». Σχέδιο τοῦ J.-G. Moitte, χαραγμένο ἀπὸ τὸν J. Fr. Janinet, 1792. Μουσεῖο Carnavalet, Παρίσι. (Ἀπὸ τὸ βιβλίο Claudette Hould, *L'image de la Révolution française*, Musée du Québec, 1989, σ. 360.)

γραφίες και άλλα λογογράφηματα και ιδίως πάνω στα μέταλλα, τα σήματα, τα νομίσματα και τα χαρτονομίσματα, αυτά που κυκλοφόρησαν στα τέλη του 18ου αιώνα και έχουν γίνει αντικείμενο έπισταμένων μελετών ως προς τις παραστάσεις και την εμβληματική τους έννοια. Για τον 'Ηρακλή ειδικότερα η βιβλιογραφία είναι πολύ πλούσια.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι άμέσως μετά την άλωση της Βασιλίδης στις 14 'Ιουλίου 1789 κυκλοφορεί ένα προσιτό σε όλους μέταλλο από κασσίτερο με την άπεικόνιση δύο ροπάλων του 'Ηρακλή δεμένων μαζί χιαστί· συμβολίζουν την ενότητα του 'Εθνους που άποτελεί και τη δύναμή του. Κατά συνεκδοχή, λοιπόν, ό 'Ηρακλής εκπροσωπώντας τη δύναμη του 'Εθνους καταβάλλει τό σύμβολο του δεσποτισμού και της τυραννίας, τό φρούριο της Βασιλίδης. Όπως είναι φανερό, πρόκειται για μιá λαϊκή προσαρμογή του άθλου της Λερναίας 'Υδρας. Ό συμβολισμός αυτός όμως δέν φαίνεται νά επιβλήθηκε άμέσως, άλλα χρησιμοποιόταν παράλληλα με άλλες παραστάσεις με έπιγραφές, που άναφέρονται στη δύναμη, την ενότητα και την έλευθερία.²² Θα μπορούσαμε νά πούμε έδώ ότι ισχυρότερη θέση άρχίζει νά έχει τό ρόπαλο. Τό βρίσκουμε τώρα και σε συνδυασμό με την παράσταση της 'Ελευθερίας (είκ. 1). 'Η 'Ελευθερία έχει άντικαταστήσει την προσωπογραφία του Λουδοβίκου Ις' στη σφραγίδα του κράτους μετά τις 10 Αυγούστου και συνεχίζει με διαφορετικές έξεικονήσεις νά κατέχει αυτήν τη θέση ως την Αυτοκρατορική περίοδο. Άλλοτε με τη λόγχη που έφερε στην άκρη τον φρυγικό σκούφο, σύμβολο των άπελευθέρων σκλάβων, άλλοτε με τό πηδάλιο του όποιου ό άξονας άποτελείτο από τη δέσμη και τέλος πύο στρατευμένη, όπλισμένη με τό ρόπαλο ή περιτριγυρισμένη από διάφορα όπλα. Τέσσερις μήνες, μάλιστα, πρίν από την κατάρρευση της μοναρχίας παριστάνεται καθιστή σε άρμα με τό ρόπαλο στο χέρι, ενώ ταυτόχρονα συνεχίζονται οι παραστάσεις του 'Ηρακλή με τό ρόπαλο. Άπό βοηθός του βασιλιά τρέπεται τώρα σε ύποστηρικτή της λαϊκής θέλησης: ή παράστασή του βρίσκεται σε χαλκογραφίες της άλωσης της Βασιλίδης, σε ποικίλα διπλώματα και στις σημαίες της 'Εθνοφρουράς· άκόμα ό άθλος του με τη Λερναία 'Υδρα χρησιμοποιήθηκε ως σφραγίδα που επικύρωνε τά χαρτονομίσματα.²³

22. J.-Ch. Benzaken, *δ.π.*, σ. 203-204. Σ' αυτά τά χρόνια ό 'Ηρακλής, ως βρέφος που στραγγαλίζει τους δύο όφεις, πρωτοεμφανίζεται σε μέταλλο που χάραχθηκε τό 1782 με την έμπνευση και παραγγελία του Βενιαμίν Φραγκλίνου· συμβολίζει, στα πλαίσια της άμερικανικής επανάστασης, τις 'Ηνωμένες Πολιτείες της Άμερικης και τις ήττες των 'Αγγλων.

23. James A. Leith, *Le symbolisme Montagnard en l'an II, L'Image de*

“Ομως, καθώς αναδεικνύεται ολοένα περισσότερο η λαϊκή δύναμη, χρειαζόταν και αυτή τον συμβολισμό της. Τότε ακριβώς ο ‘Ηρακλής θα φθάσει να προσωποποιήσει τη νέα εξουσία, τον ίδιο τον Λαό. ‘Η εικόνα του θα τεθεί στο πιο αντιπροσωπευτικό κείμενο της ‘Επανάστασης: στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ‘Ανθρώπου και ακόμα στα καλενδάρια που είχαν ευρύτατη διάδοση, στα παιδικά βιβλία και στις διακοσμήσεις των διαφόρων εορτών.²⁴ Καθώς τὰ πράγματα τρέπονται όλο και περισσότερο πρὸς τὸν ριζοσπαστισμὸ και ἡ στάση τῶν ἐπαναστατῶν σκληραίνει —θυμίζουμε τὴ 10 brumaire (30-31 ‘Οκτωβρίου 1793), ὅταν δικάζονται και ἐκτελούνται οἱ μετριοπαθέστεροι Γιρονδῖνοι— θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε σχηματικά ὅτι ὁ συμβολισμὸς τοῦ ‘Ηρακλῆ με τὸ ρόπαλό του ἰσχυροποιεῖται και ἐπιβάλλεται. Τότε ὁ καλλιτέχνης-βουλευτὴς Jacques-Louis David προτείνει στὴ Συνέλευση τὴν ἀνέγερση ἐνὸς κολοσσίου

Εἰκ. 2. Χαρακτὶκὸ ἐπιγραφόμενο «Le Peuple mangeur de Rois» (Ο βασιλοφάγος Λαός), Μουσείο Carnavalet, Παρίσι. (Φωτογραφία τῆς Lynn Hunt στὸ βιβλίο της *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, Univ. of California Press, 1984, σ. 108.)

la Révolution Française, dirigé par Michel Vovelle, vol. I, Pergamon Press, 1989, σ. 269-270. *Ας σημειωθεί ὅτι πρόκειται γιὰ χαρτονομίσματα (assignats) πὺ κυκλοφόρησαν κατὰ τὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση με ἐγγύηση τῆς ἐθνικῆς γαῖας.

24. *Αὐτόθι*.

αγάλματος που θα αντιπροσώπευε τον γαλλικό λαό. Δέκα μέρες αργότερα ή Συνέλευση ψηφίζει το άγαλμα αυτό να αποτελέσει το θέμα της σφραγίδας του κράτους. Με αυτήν την απόφαση είχαν, δηλαδή, επιλέξει ως σύμβολο της ριζοσπαστικής Δημοκρατίας τον Ήρακλη, ²⁵ που κατακτά πιά δυναμικά τον χώρο της γαλλικής έμβληματικής. Ο γιγαντόσωμος Ήρακλης συμβολίζει τον γαλλικό λαό, που έχει καταλύσει τον δεσποτισμό και την τυραννία, το ρόπαλό του τη λαϊκή δύναμη και εξουσία (είκ. 2). Έχουμε να κάνουμε τώρα με ένα σύμβολο κοινωνικών αγώνων, ένα σύμβολο που εκπροσωπούσε τη συλλογική λαϊκή δύναμη και συνάμα εξέφραζε τη θέληση των ριζοσπαστών να αποκτήσουν ένα καινούριο πολιτισμικό πλαίσιο που θα απέρριπτε κάθε προηγούμενο χριστιανικό. ²⁶

Δεν είναι δυνατό να μεταφέρουμε εδώ την αναλυτική παρουσίαση της έπιλογής αυτής και την σχετική τεκμηρίωση που προσφέρουν οι μελέτες της Lynn Hunt και του James Leith, που έχουν ασχοληθεί με το θέμα της ριζοσπαστικής εικονιστικής στη Γαλλική επανάσταση και των συμβολισμών που υιοθέτησαν οι Όρεινοι το έτος II. "Αν και οι δύο συγγραφείς στις πλούσιες πληροφοριακές και έρμηνευτικές εργασίες τους, σχετικά με τη διαμόρφωση, εξέλιξη και τύχη του νέου συμβόλου, το δέχονται άπόλυτα ως έκφραση του ριζοσπαστισμού, δεν έχουν ταυτότητα άπόψεων σε όλα τα σημεία. Ο Leith διαφωνεί με τις θέσεις της Hunt στα έρμηνευτικά του αγάλματος και ειδικότερα με την έρμηνεία της φύσης του Ήρακλη, όπως έπρόκειτο να παρασταθεί σύμφωνα με τα ίχνογραφήματα του Δαβίδ, καθώς και ως προς τις λέξεις «Φῶτα» (Lumières), «Φύση», «Άλήθεια», «Δύναμη», «Θάρρος» και «Έργασία», που είχε όρίσει ό καλλιτέχνης να χαραχθούν πάνω στο άγαλμα. Για την Hunt ό Ήρακλης του Δαβίδ είναι ένα άτομο δυνατό, αλλά ήλίθιο, που φέρνει τα φῶτα και την αλήθεια όχι μέσα άπό τη διάνοηση και έξυπνάδα, αλλά μέσα άπό τη δύναμη, το θάρρος και την εργασία. Όπως και να έχουν τα πράγματα, έχουμε να κάνουμε μ' ένα παλαιό σύμβολο, το όποιο ξαναπήρε ζωή και μεταμορφώθηκε σε ένα νέο ίσχυρό έμβλημα του επαναστατικού ρεπερτορίου. ²⁷ Η έπιλογή αυτή δεν φαίνεται να ξένιζε τους επαναστάτες, ούτε λί-

25. Lynn Hunt, «Hercules and the Radical Image in the French Revolution», *Representations* 1/2 (Άνοιξη 1983) 99.

26. *Αντ.*, σ. 102.

27. Στο μεγάλο λεξικό της εικονολογίας *Iconologie ou Traité de la Science des Allégories à l'usage des Artistes en 350 Figures, Gravées d'après les dessins de M.M. Gravelot et Cochin; avec les explications relatives à chaque sujet*,

γο ἀργότερα τοὺς πιὸ ριζοσπαστικούς· ἂν καὶ σύμβολο τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἡ ἡράκλεια μεταφορὰ φαίνεται νὰ διατήρησε στὴ συνείδηση τῶν καλλιεργημένων ἀνθρώπων τὴν εἰκόνα τῆς δύναμης.²⁸ Καὶ αὐτὴν τὴ δύναμη τὴν κατεῖχε τώρα ὁ Λαός.

Στὴ μεταριζοσπαστικὴ περίοδο, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου, οἱ βουλευτὲς ἀναζήτησαν ἄλλα σύμβολα, πιὸ ἀφηρημένα. Ὁ Ἡρακλῆς, παρόλο πὺ δὲν κατέλαβε ποτὲ τὴ θέση τοῦ στὴν κρατικὴ σφραγίδα, δὲν ἀτόνησε ἐντελῶς ὡς σύμβολο. Τὸν βρίσκουμε στὰ ἀργυρὰ νομίσματα μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «Ἐνωση καὶ Δύναμη». Μὲ τὸν καιρὸ ἀλλάζει καὶ ἡ εἰκόνα του· δὲν κραδαίνει πιά τὸ ἀπειλητικὸ ρόπαλο τῆς λαϊκῆς δύναμης, οὔτε βαστάει στὸ στιβαρό του χέρι τὰ ἀγαλματίδια πὺ ἀπεικονίζουν τὴν Ἐλευθερίαν καὶ τὴν Ἰσότητά. Τὶς παραστέκεται τώρα προστατευτικὰ καὶ σιγὰ σιγὰ ἡ εἰκόνα τοῦ μεταμορφώνεται, καθὼς ἐπιζητεῖται μιὰ παράσταση πὺ ἡρεμῆ, πὺ εἰρηνικῆ τῆς Ἐλευθερίας-Εὐημερίας.²⁹ Ἀπὸ μιὰ στατιστικὴ πὺ ἔγινε στὰ νομίσματα τῆς ἐποχῆς, ὅπου καταγράφονται χρονολογικὰ οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἡρακλῆ «ἡρεμου» καὶ τοῦ Ἡρακλῆ «δραστήριου», συμπεραίνονται τὰ ἀκόλουθα: στὴ ριζοσπαστικὴ περίοδο κυκλοφόρησαν δύο νομίσματα γιὰ τὴν πρώτη περίπτωσι καὶ ἕξι γιὰ τὴ δεύτερη, ἐνὺ μετὰ τὴν Θερμιδὸρ, δηλαδὴ μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου τὸν Ἰούλιο τοῦ 1794, κυκλοφόρησαν 5 μὲ θέμα τὸν Ἡρακλῆ ἡρεμὸ καὶ 2 μὲ τὸν Ἡρακλῆ ἐνεργητικόν.³⁰ Εἶναι φανερό ὅτι οἱ ἀναλογίαι ἀντιστράφηκαν. Ἀς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ὁ ἄθλος τοῦ ἥρωα (ἡ τοῦ στρατηλάτη) μὲ τὴ Λερναία Ὑδρα ξαναζωντανεύει πρὸς στιγμὴν γιὰ νὰ μνημονεύσει τὴ νίκη τοῦ Βοναπάρτη, οὐσιαστικὰ τοῦ γαλλικοῦ δημοκρατικοῦ στρατοῦ, στὸ Mille-simo τῆς Ἰταλίας.³¹

Ἄν ἀναφερθῇκαμε μὲ τόσες λεπτομέρειες στὴν πορεία τοῦ Ἡρακλῆ καὶ τοῦ ροπάλου τοῦ στὴν ἐπαναστατικὴν περίοδο τῆς Γαλλίας εἶναι γιὰτὶ ἀναζητήσαμε σ' αὐτὸν τὸν χώρο —τὸν χώρο δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ὅποιο εἶχε ἀντλήσει ὁ Ρήγας καὶ τίς ιδέες του καὶ τὰ ἄλλα πρότυπά του, κείμενα ἡ σύμβολα— τὸ πρότυπο τοῦ σήματος πὺ θέλησε νὰ διαδώσει σὲ ὅλον τὸν

Παρίσι [1791], ὁ Ἡρακλῆς ἐμφανίζεται στὰ λήμματα «Θάρος» καὶ «Δύναμη», βλ. L. Hunt, «Hercules and the Radical Image...», *δ.π.*, σ. 105 καὶ 115 σημ. 34.

28. *Αὐτ.*, σ. 104, 106.

29. *Αὐτ.*, σ. 110.

30. βλ. J.-Ch. Benzaken, *δ.π.*, σ. 211.

31. *Αὐτ.*, σ. 212 καὶ J. Jacquiot, *δ.π.*, σ. 252-253, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στὴν πίσω ὀψή τοῦ τοῦ νόμισμα φέρει τὴν ἐπιγραφὴ LE PEUPLE FRANÇAIS A L'ARMÉE D'ITALIE.

έλληνισμό. Βλέπουμε τώρα πιά ότι το ρόπαλο στην εποχή αυτή δὲν συμβολίζει μόνο την έλληνική αλήθεια, τούς εθνικούς πόθους. Παράλληλα με τὸν εθνικό συμβολισμό, έχει ἀποκτήσει μιὰ νέα φόρτιση, κοινωνική, πού ἀσφαλῶς θὰ γνώριζε ὁ Ρήγας ὅταν τὸ ἐπέλεξε ὡς ἔμβλημα τοῦ ριζοσπαστικοῦ του κινήματος στὸν βαλκανικό χῶρο.

Πρώτος ἀναγνώστης τοῦ Montesquieu καὶ ἀσφαλῶς θαυμαστής του, ἀφοῦ εἶχε κιόλας ἀρχίσει νὰ μεταφράζει τὸ *Πνεῦμα τῶν Νόμων* «πρὸς ὄφελος τοῦ γένους», ὁ Ρήγας ἀπὸ νωρὶς φαίνεται νὰ ὀδηγήθηκε ἰδεολογικά πρὸς τὸν ἰακωβινικό ριζοσπαστισμό.³² Τὸ δείχνει ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ δημοκρατικό πολίτευμα, τὸ ἀποδεικνύουν οἱ πράξεις του γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτῶν τῶν προσδοκιῶν. Οἱ ἱστορικά τεκμηριωμένες διασυνδέσεις, γνωριμίες καὶ φιλίες του, ἄλλωστε, με τούς ἐπαναστατικούς κύκλους τῆς διασποράς, με Γάλλους πράκτορες στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες καὶ με βαλκάνιους ἢ ἄλλους κεντροευρωπαίους «ἰακωβίνους» —ἐτσι δὲν ἀποκαλοῦσαν οἱ ἀρχεὶ ὅσους ἦταν ὑποποτι γιὰ φιλογαλλικά αἰσθήματα;— καὶ ἐπιπρόσθετα ἡ ἀρτία ἐνημέρωση γιὰ τὰ γεγονότα τῆς γαλλικῆς «μεταβολῆς», οἱ μαρτυρίες ὅτι γνώριζε τὰ κείμενα τῆς Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν γαλλικῶν συνταγμάτων τοῦ 1793 καὶ τοῦ 1795, ἀφοῦ τὰ μιμήθηκε ἢ τὰ χρησιμοποίησε τόσο πιστά, τὰ τραγούδια καὶ ἐμβλήματα τῆς νέας Γαλλίας καὶ ὅ,τι ἄλλο σχετικό, δὲν ἀφήνουν, συστέλλω, καμιά ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ρήγας θὰ εἶχε πληροφορηθεῖ γιὰ τὸ νέο σύμβολο πού ἐκπροσώπησε κυρίως στὰ χρόνια 1793-1794 τὸν γαλλικό Λαὸ καὶ τὴν ἐξουσία του, τὸν Ἡρακλῆ με τὸ ρόπαλό του. Σ' αὐτὸν τὸν ἰδεολογικό χῶρο, σ' αὐτὰ τὰ κείμενα πρέπει νὰ βρῆκε τὰ εἰκονογραφικά του πρότυπα. Παραμένει, ὥστόσο, ἓνα τελευταῖο ζητούμενο: πότε καὶ ἀπὸ ποιά πηγή ἀκριβῶς ἀντλήσε τὴ δική του ἐμπνευση. Λεῖπει ἀκόμα αὐτὸς ὁ μικρὸς κρῖκος τῆς ἀλυσίδας γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ὁ κύκλος τῶν ἀναζητήσεών μας.

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΤΑΙΑ

32. Βλ. στοῦ Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη*, Διάττων [1990], τὸ κεφ. Γ' «Ὁ βαλκανικὸς ριζοσπαστισμὸς» καὶ εἰδικότερα τίς σ. 118-119.

